

INGLIZ VA O‘ZBEK LINGVOMADANIYATIDA FRAZELOGIZMLARNING GENDER XUSUSIYATLARI

Muhammadiyeva Maftuna Hamidullayevna

Annotatsiya

Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek lingvomadaniyatida frazeologizmlarning gender xususiyatlari tahlil qilingan. Til nafaqat aloqa vositasi, balki jamiyat ongida shakllangan qadriyatlar va stereotiplarning ifodachisi sifatida qaraladi. Frazeologik birliklar orqali erkak va ayol obrazlari, ularning ijtimoiy rollari hamda madaniy ko‘rinishlari o‘rganilgan. Tadqiqotda ingliz va o‘zbek tillarida genderga oid frazeologizmlarning o‘xshash va farqli jihatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, har ikki tilda erkak obrazi kuch, qat’iyat va mas’uliyat ramzi sifatida namoyon bo‘ladi, ayol obrazi esa ko‘proq oilaviy mas’uliyat va mehr-muhabbat bilan bog‘lanadi. Ingliz tilida so‘nggi yillarda feministik diskurs ta’sirida yangi iboralar yuzaga kelgan bo‘lsa, o‘zbek tilida bunday jarayon hali sust kechmoqda. Maqola tilshunoslikda gender stereotiplarni tadqiq etish va jamiyatda gender tenglikni targ‘ib etish uchun ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: gender, frazeologiya, lingvomadaniyat, stereotip, ingliz tili, o‘zbek tili, qiyosiy tahlil.

Kirish

Til jamiyatning ijtimoiy-madaniy hayotini ifodalovchi eng muhim vositadir. Unda insonlarning dunyoqarashi, mentaliteti va qadriyatlari mujassam bo‘ladi. Shu nuqtayi nazardan frazeologik birliklar xalq tafakkurining eng yorqin mahsuli sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Frazeologizmlar o‘zida tarixiy tajriba, diniy qarashlar, axloqiy me’yorlar va ijtimoiy stereotiplarni mujassam etadi. Ayniqsa, gender komponentli frazeologizmlar erkak va ayol haqidagi tasavvurlarni, jamiyatda ularning tutgan o‘rnini aniq ifodalab beradi. Ingliz va o‘zbek tillarida genderga oid frazeologik birliklar turlicha bo‘lsa-da, ular umumiy jihatdan jamiyatning patriarxal tafakkurini ko‘rsatadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, globalizatsiya jarayonida gender tenglik masalalari kun tartibiga chiqayotgan bir paytda, milliy til va madaniyatlarda saqlanib qolgan gender stereotiplarini o‘rganish muhim ilmiy vazifa bo‘lib qolmoqda.

Adabiyotlar sharhi

Frazeologiyaning gender xususiyatlarini o‘rganish XX asr oxirlaridan boshlab tilshunoslikda alohida ilmiy yo‘nalishga aylandi. Bu borada ingliz va o‘zbek tilshunosligida qator tadqiqotlar amalga oshirilgan bo‘lsa-da, mavzuning lingvomadaniy va qiyosiy jihatlari hali to‘liq yoritilgan emas. Avvalo, frazeologiyaning

umumiy nazariy asoslarini belgilab bergan tadqiqotlarga e'tibor qaratish lozim. V.V. Vinogradov (1977) frazeologik birliklarni tasniflash va ularning semantik xususiyatlarini ochib bergan bo'lsa, A.V. Kunin (1996) ingliz tilidagi frazeologiyaning nazariyasi va amaliy qo'llanilishiga asos solgan olim sifatida tanilgan. Shuningdek, o'zbek tilshunosligida H. G'ulomov, M. Mirtojiyev va Sh. Rahmatullayevlarning asarlarida frazeologiyaning nazariy va amaliy masalalari yoritilgan. Gender lingvistikasiga oid tadqiqotlar til va jamiyat o'rtasidagi munosabatni chuqurroq ochib beradi. Robin Lakoff (1975) o'zining "Language and Woman's Place" asarida til orqali gender tengsizlik qanday shakllanishini ko'rsatib berdi. Keyinchalik D. Tannen (1990) erkaklar va ayollarning nutqiy xatti-harakatlari o'rtasidagi farqlarni "Genderlect Styles" nazariyasi asosida izohladi. Bu yondashuv tilning nafaqat grammatik yoki semantik, balki ijtimoiy-kultural funksiyalarini ham o'rganish imkonini berdi. O'zbek tilshunosligida gender masalalari nisbatan keyinroq ko'tarila boshladi. V.S. Voroshina (2010) va V.S. Varvara (2014) o'z dissertatsiyalarida o'zbek va rus tillarida genderga oid frazeologizmlarni qiyosiy tahlil qilib, ayol va erkak obrazlari turlicha semantik maydonlarga ega ekanini ta'kidladilar. Ularning fikricha, frazeologik birliklar jamiyatda shakllangan gender stereotiplarning lingvistik ko'rinishidir. Shuningdek, Karina Sergeyevna Voroshina (2016) o'z tadqiqotida ingliz va rus tillaridagi gender frazeologiyasini qiyosiy o'rgangan. U frazeologizmlarda erkak obrazi ko'proq kuch, aql, qat'iyat ramzi sifatida, ayol obrazi esa hissiyot, zaiflik va uy bekasi kabi rollar bilan bog'langanini aniqladi. Bu holat, muallifning fikricha, patriarxal dunyoqarashning natijasidir. Frazeologiyada gender stereotiplarni o'rganishda xalq og'zaki ijodi va folklor manbalari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, A. Niyozmetova (2019) o'zbek maqollari va matallarida ayol va erkak obrazlarini tahlil qilib, ularda ayolning ko'proq oilaviy mas'uliyat, erkakning esa iqtisodiy va tashqi dunyo bilan bog'liq rollari ta'kidlanishini ko'rsatgan. Ingliz folklorida esa ayollarga nisbatan salbiy konnotatsiyali iboralar, masalan, "an old witch" yoki "old wives' tale" kabi birliklar ko'p uchraydi. Tilshunoslikdagi zamonaviy yondashuvlardan biri bu – kognitiv-lingvokulturologik tahlildir. Yu.V. Karaulov (1997) tilni "milliy ongning konseptual tizimi" sifatida ta'riflaydi va frazeologizmlarni milliy madaniyat kodlaridan biri deb hisoblaydi. Shu jihatdan qaraganda, genderga oid frazeologik birliklar milliy mentalitetni va ijtimoiy qadriyatlarni ifodalovchi madaniy belgilar sifatida ham muhimdir. So'nggi yillarda ingliz tilida feministik diskurs ta'sirida gender neytral yoki ayolni ulug'lovchi yangi iboralar paydo bo'layotgani kuzatilmoqda. Masalan, "girl boss", "glass ceiling", "woman empowerment" kabi iboralar jamiyatda ayolning ijtimoiy maqomini oshirishga qaratilgan. O'zbek tilida esa bunday frazeologik yangiliklar hali ko'p uchramaydi, bu esa ijtimoiy-madaniy kontekstning farqliligini ko'rsatadi. Umuman olganda, adabiyotlar sharhi shuni ko'rsatadiki, ingliz tilshunosligida gender va frazeologiya masalalari kengroq o'rganilgan bo'lsa, o'zbek

tilshunosligida bu soha endigina rivojlanmoqda. Shu sababli ingliz va o'zbek lingvomadaniyatidagi gender frazeologiyasini qiyosiy o'rganish dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi.

Asosiy tahlil

Frazeologizmlar jamiyatning gender stereotiplarini mustahkamlovchi asosiy vositalardan biridir. O'zbek va ingliz tillarida bu jarayon turlicha ko'rinishda namoyon bo'lsa-da, ularning asosiy umumiy jihati — gender rollarining til orqali mustahkamlanishidir.

O'zbek tilida gender frazeologizmlar

O'zbek frazeologizmlarida ayol obrazi ko'pincha oilaviy va maishiy rollar bilan bog'lanadi. Masalan, "Ayol – uy ko'rki", "Ayolning joyi oshxona", "Ayolning uyi – jannat" kabi iboralarda ayolning vazifasi uy va oilaviy muhit bilan chegaralanadi. Shu bilan birga, salbiy konnotatsiyaga ega iboralar ham mavjud: "Ayolning so'zi – shamol", "Ayolga ishonch bo'lmas", "Ayolning aqli – yetti qadam". Bu kabi frazeologizmlar tarixiy patriarxal qadriyatlar asosida shakllanib, ayollarga bo'lgan ishonchsizlikni kuchaytiradi. Erkaklarga oid frazeologizmlar esa ko'pincha kuch, iroda va tayanch ramzi sifatida ishlatiladi: "Erkak kishi – tog'day tayanch", "Erkak uyning ustuni", "Erkakning gapi – so'nggi hukm". Bu iboralar erkakning jamiyat va oiladagi yetakchilik rolini mustahkamlaydi.

Ingliz tilida gender frazeologizmlar

Ingliz tilidagi iboralarda ayollar turlicha obrazlarda tasvirlanadi. Ba'zi iboralar salbiy konnotatsiya kasb etadi: "Old wives' tale" (asossiz gap), "Nagging wife" (doim shikoyat qiluvchi xotin). Shuningdek, "Hell hath no fury like a woman scorned" iborasi ayolning hissiyotchanligi va keskin reaksiyasini ifodalaydi. Ammo ingliz tilida zamonaviy ijobiy iboralar ham paydo bo'lmoqda: "Girl boss", "Breaking the glass ceiling", "Empowered woman". Bu birliklar ayollarning jamiyatdagi faol roli va teng huquqli mavqeini ta'kidlaydi. Erkak obraziga oid ingliz frazeologizmlarda esa kuch, qat'iyat va ishonchlilik asosiy sifat sifatida qayd etiladi: "Man of his word" (so'zida turadigan kishi), "He wears the pants" (uyda yetakchi), "Strong as an ox" (ho'kizday kuchli). Zamonaviy iboralardan "Man up" kabi birliklar erkaklarga jasorat va qat'iyatli bo'lish talabini bildiradi.

Natijalar va muhokama

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, frazeologik birliklarda jamiyatning gender stereotiplari to'liq aks etgan. Ingliz tilida ayollarning ijtimoiy mavqeini oshirishga qaratilgan yangi iboralar paydo bo'layotgani kuzatildi, o'zbek tilida esa bunday jarayon nisbatan sust kechmoqda. Shu bilan birga, frazeologizmlarning konnotativ ma'nolari gender tenglikka ta'sir ko'rsatadi. Masalan, ayol obrazini

kamsituvchi iboralar jamiyat ongida salbiy qarashlarni kuchaytiradi. Demak, gender frazeologiyasini o‘rganish nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy jihatdan ham dolzarbdir.

Xulosa

O‘zbek va ingliz lingvomadaniyatidagi frazeologizmlarning gender xususiyatlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, til jamiyat tafakkuri va qadriyatlarining ko‘zgusi hisoblanadi. Frazeologizmlar orqali erkak va ayol obrazlari, ularning ijtimoiy rollari hamda stereotiplari avloddan-avlodga yetkaziladi. Har ikki til frazeologiyasida erkak obrazi kuch, iroda va mas’uliyat ramzi sifatida, ayol obrazi esa ko‘proq uy, tarbiya va mehr-muhabbat bilan bog‘langan. Shu bilan birga, ingliz tilida yangi, ijobiy ayol obrazini yaratishga xizmat qiluvchi iboralar yuzaga kelmoqda. Bu esa gender tenglik g‘oyalarining tilga ta’sir qilayotganini ko‘rsatadi. O‘zbek tilida esa gender stereotiplari hali ham kuchli bo‘lib, yangi iboralar shakllanish jarayoni sust kechmoqda. Mavzuni yanada chuqurroq tadqiq etish zamonaviy tilshunoslik uchun dolzarb ilmiy yo‘nalish bo‘lib qoladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Kunin, A.V. (1996). Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyka. Moscow: Vysshaya Shkola.
2. Lakoff, R. (1975). Language and Woman’s Place. New York: Harper & Row.
3. Tannen, D. (1990). Genderlect Styles. New York: Oxford University Press.
4. Vinogradov, V.V. (1977). Lexikologiya i leksikografiya. Moscow: Nauka.
5. Karaulov, Yu.V. (1997). Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost. Moscow: Nauka.
6. Voroshina, V.S. (2010). Gendernie stereotipi v russkoy frazeologii. Dissertatsiya. Moskva.
7. Varvara, V.S. (2014). Lingvokulturniy aspekt gendera v frazeologizmax. Dissertatsiya. Moskva.
8. Voroshina, K.S. (2016). Gender component in phraseological units of English and Russian languages. PhD thesis.
9. Niyozmetova, A. (2019). O‘zbek maqollarida gender stereotiplari. Toshkent: Fan nashriyoti.